

Algunhas reflexións sobre o variacionismo lingüístico xeracional no galego

XOSÉ MANUEL SÁNCHEZ REI

*Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística
Universidade da Coruña*

ÍNDICE

1. INTRODUCCIÓN: A LINGUA, ENTIDADE CARACTERIZADA POLA VARIABILIDADE
2. O VARIACIONISMO XERACIONAL
 - 2.1. PERSPECTIVAS DE ESTUDO
 - 2.2. CONSIDERACIÓNS SOCIOLÓXICAS SOBRE O VARIACIONISMO XERACIONAL: ALGÚNS EXEMPLOS
 - 2.3. LINGUA, SOCIEDADE E IDADE: TRANSFORMACIÓNS E CONSECUCIAS MUTUAS NO CASO GALEGO
3. ALGUNHAS REFLEXIÓNS LINGÜÍSTICAS
 - 3.1. DATOS ESCRITOS E DATOS ORAIS
 - 3.2. ASPECTOS PROSÓDICOS E FÓNICOS DE INTERESE
 - 3.3. A SEMPRE RECORRENTE POSICIÓN DOS CLÍTICOS
 - 3.3.1. A próclise con formas verbais amodotemporais
 - 3.3.2. A interpolación pronominal
 - 3.3.3. O confronto coas gravacións
 - 3.4. REFLEXIVAS DIRECTAS E INDIRECTAS
 - 3.5. ALGUNHAS CUESTIÓNS REFERIDAS AO VERBO
 - 3.5.1. O uso do infinitivo flexionado
 - 3.5.2. O uso da perífrase temporal *ir + infinitivo / ir a + infinitivo*
 - 3.6. A INFLUENCIA DO GALEGO ESTÁNDAR NAS XERACIÓNS NOVAS E A VONTADE DE USAREN UNHA LINGUA ENXEBRE
 - 3.7. IDADE, TABÚS E EUFEMISMOS
4. CABO
5. REFERENCIAS

1. INTRODUCCIÓN: A LINGUA, ENTIDADE CARACTERIZADA POLA VARIABILIDADE

Un dos trazos de calquera lingua é a súa intrínseca variación, como sinala Faraco (2005: 44), que ten de ser necesariamente entendida desde unha perspectiva múltipla: os sistemas lingüísticos resultan alterados a dependeren do territorio, mudan notabelmente co paso do tempo, modifícanse conforme o contexto comunicativo, singularízanse segundo o sexo da persoa, presentan diferenzas a respecto da formación e educación dos eventuais utentes, mudan mesmo de persoa a persoa etc. Embora o fenómeno da variabilidade fose percibido xa desde o mundo clásico e posibelmente antes¹, chegando a finais do século XIX e comezos da centuria seguinte a conformarse a disciplina denominada Xeolingüística, non está de máis aquí lembrarmos que o verdadeiro desenvolvemento dos estudos destinados á análise do variacionismo lingüístico confluíu en diversas chaves metodolóxicas, das cales unha delas é a coñecida como Teoría da Variación, cuxo principal precursor é o lingüista William Labov no derradeiro cuartel do século XX. Unha proba da relevancia da variabilidade lingüística está directamente relacionada cos diferentes puntos de partida disciplinares e mesmo teóricos que posibilitan a súa análise, xa que visións máis ou menos clásicas (estritamente dialectais ou pertencentes ao ámbito da gramática histórica) ocorren aquí xunto ás diversas orientacións que se puideren facer desde formulamentos nomeadamente sociolingüísticos²; neste sentido, afirmase en Chambers / Trudgill (1994: 82) que a dimensión social da variación lingüística é tan común e importante como o eixo da variación xeográfica.

O variacionismo, así pois, corresponde a unha situación común a todas as linguas, moito doadamente verificábel, que inspirou unha ampla literatura lingüística dedicada á análise desa variabilidade desde diferentes ángulos e que tivo, entre as súas consecuencias, a proliferación ou a habilitación de certo léxico. Este, aínda que en ocasións conduce á connotación de determinadas valorizacións e de certos preconceptos lingüísticos, é, hoxe por hoxe, xa habitual nese tipo de traballos³: estamos a falar de termos como *dialec-*

¹ Conforme sinalan Chambers / Trudgill (1994: 35-36), unha das primeiras manifestacións referidas ao variacionismo lingüístico, neste caso xeográfico, provén dos textos bíblicos: «Una de las muestras más venerables y quizás la más sangrienta de una diferencia dialectal aparece en el Antiguo Testamento, cuando los galaaditas combatían con los efraimitas en el Jordán. Algunos efraimitas se habían infiltrado en las líneas galaaditas y se hacían pasar por aliados. Un jefe galaadita inventó un medio de detectar a los impostores: llamaba a un sospechoso y le hacía pronunciar el nombre dado a la espiga de trigo, que los galaaditas denominaban *shibboleth*. Según el relato bíblico (Jueces 12, 6), ‘decía *sibboleth*, porque no podía pronunciarlo correctamente. Entonces lo agarraban y lo degollaban’».

² Véxanse, neste sentido, os traballos de Hudson (1981), Wardhaugh (1992), Chambers / Trudgill (1994), Mollica / Braga (2003), Álvarez / Monteagudo (2005) etc., que representan diversas focaxes, unhas máis xerais e outras máis específicas para nos achegarmos ao fenómeno do variacionismo lingüístico.

³ Véxase Garmadi (1983: 29) cando se refire á existencia de todo este léxico especializado e, tamén, ás connotacións que pode implicar: «O termo variedade pretende-se que seja técnico objectivo, liberto de qualquer afectividade, e não pode portanto incluir qualquer juízo de valor. Não designa uma posição linguística especial, mas sim unicamente certas diferenças em relação a outras variedades [...]. Falar de variedade é apenas reconhecer

to, dialectalización, dialectal, mesolecto, mesolectal, patois (ou a súa adaptación portuguesa *patuá*), *alolecto* (Garmadi 1983: 37), *variedade lingüística diatópica, diafásica, diastrática, diacrónica, sincrónica* etc. Na verdade, cómpre termos moito en conta que non resulta ás veces tan doado facermos estas distincións, xa que, conforme sinala Garmadi (1983: 28), tanto os factores sociais como os xeográficos, por exemplo, non son «completamente independentes um do outro», pois poden chegar a determinarse mutuamente.

Dun punto de vista externo, aliás, o fenómeno da variación pode ter a súa orixe no propio sistema, tal como aconteceu durante os séculos XVII e XVIII co portugués setentrional na pasaxe do ditongo [‘ow] a [‘o] ou aínda a [‘oj] (*outro* [‘otru], *ouço / oiço* [‘osu] / [‘ojsu]). Para o caso do galego, no estado actual da lingua o uso dos demostrativos compostos tipo *estoutro, esoutro* e *aqueloutro* semella ir perdendo vitalidade a favor, en exclusividade, dos seus compañeiros de paradigma simples, como aconteceu na variedade padrón do portugués. Igualmente, o *el* impersonal en casos como *El chove moito* ou *E el que andades a facer?*, aínda que se pode atestar cunha relativa facilidade en autores de primeira liña, como Ánxel Fole, Eduardo Blanco-Amor ou Álvaro Cunheiro, non sobardou a súa adscripción a variedades de lingua dialectais e populares ou a un tipo de linguaxe literaria que propositadamente se sitúa esteticamente moito perto destas. De similar modo, temos de notar o progresivo espallamento do pronome tónico suxeito *ti* sobre o antigo *tu*, que cada vez vai ficando reducido ás rexións orientais da Galiza. E, do mesmo xeito, o galego moderno determinou o recuamento de formas verbais do tipo *cantás, cantá*, habituais aínda na actualidade na Costa da Morte, mais que noutrora aparecían en áreas xeograficamente maiores etc.

Mais é tamén posíbel que sexa causado por factores externos, como a influencia dunha outra lingua. Unha mudanza desta índole parece ser a que estivo e está a propagar por todo o norte e oeste da Europa, xa desde o século XVII, a vibrante uvular, /R/, adoptada desde a cidade de París e despois expandida por case toda a parte (Chambers / Trudgill 1994: 234-237). No caso da Galiza, embora existindo diversas teorías ao respecto, parece que a gheada, xurdida na época do Galego Medio, colixe sospeitas máis que razoábeis para pensarmos que ten procedencia externa, como é o español. E, ao fío do que pretendemos desenvolver nestas páxinas, son xeralmente os máis xovens estratos etarios os que adhíren con maior facilidade ás innovacións, quer producidas polo propio sistema lingüístico, quer sexan orixinadas por factores foráneos.

Dando por asente, pois, que todos os idiomas presentan o fenómeno da variación, e, na sempre difícil procura dunha distinción o máis acaída posíbel entre o concepto ‘lingua’

a existencia de um ou de vários conjuntos de diferenças, de uma ou de várias variedades, e recusar estabelecer entre essas variedades dadas uma hierarquia. Qualquer tentativa por parte dos especialistas para empregar termos como *patois, brogue, platt, babble*, etc., sem os redefinir previamente, arrisca-se a ser mal sucedida, porque não passam de designações muito pouco específicas que os não especialistas empregam com laivos de desprezo para falar de uma variedade de língua que não consideram socialmente aceitável».

e ‘variedade’, Chambers / Trudgill (1994: 19-20), a empregaren a palabra ‘dialecto’, sinalan que é útil clasificarmos todas esas casuísticas de variacionismo como subdivisións dunha lingua en particular, sexan aquelas do tipo que foren: xeográficas, contextuais, sociais etc. Así percibidas as cousas, a variedade da rexión das Mariñas, a da Costa da Morte ou a da Limia, ou mesmo a variedade que costuma utilizar o estudantado de Filoloxía, a das persoas que se dedican á avogacía ou a daquelas que se ocupan dos medios audiovisuais non serían senón subdivisións dentro da lingua galega. Por este motivo, avanzando nesta premissa, até é posíbel dicirmos que unha lingua vive nunha serie de variedades (Faraco 2005: 31), sexan da índole que foren, non habendo, subsecuentemente e na liña do indicado máis arriba, lingua ningunha que careza delas⁴.

Con todo, asumirmos ese principio non implica necesariamente que non recoñezamos, antes de continuarmos a nosa exposición, que existen factores que axen no sentido contrario á variabilidade lingüística. E un deles, á marxe da escola, da importancia dos medios de comunicación etc., consiste na proxección social da variedade padrón, xa que, a partir do momento en que a houber, serve de freo á variación diacrónica e á variación xeográfica⁵: como sinala Faraco (2005: 15),

as culturas que operam com a escrita –que é, por suas propriedades, história e funções sociais, uma realidade mais estável e permanente que a língua falada– desenvolvem um padrão de língua que, codificado em gramáticas, cultivado pelos letrados e ensinado pelas escolas, adquire um estatuto de estabilidade e permanência maior do que as outras variedades da língua, funcionando, conseqüentemente, não só refreador temporário de mudanças, mas principalmente como ponto de referência para a imagem que os falantes constroem da língua.

Obsérvese que a noción moderna de *dialecto* ou *variedade lingüística*, en moitos casos, está vinculada (e até confrontada) á de *estándar*, pois sen este a funcionar como codificación da lingua en que se vehicula o ensino, se escriben os libros, se len as conferencias etc., moito probabelmente non existiría a dicotomía entre ambos os termos. O padrón pode, inclusive, ser unha variedade xeográfica que, por diversos motivos (políticos, culturais etc.), emerxe en referencia como modelo: non é casualmente que o toscano, en que escribiron autores como Dante, Petrarca ou Boccaccio, servise de base para a moderna lingua estándar italiana; tamén non é casualidade que a variedade de Lisboa,

⁴ Obsérvese que, dunha óptica maximalista, tamén é posíbel pensarmos, conforme Hudson (1981: 34), que a linguaxe articulada, en tanto que propia do ser humano, posúe innúmeras formas de variedades, que corresponderían cada unha delas ao galego, sardo, portugués, gaélico, inglés, éuscaro etc., isto é, a cada unha das linguas que existen no mundo.

⁵ Véxase Hudson (1981: 42-44) para as condicións necesarias en que costuman xurdir as variedades estándares e para os requisitos precisos que facilitan o seu aparecemento.

capital política e económica do Estado portugués, se convertese no modelo imitado pola maior parte da populación⁶, de modo similar ao que aconteceu co francés de París e o resto dos falares locais gauleses (normando, picardo etc.) ou co dialecto londiniense a respecto doutros falares rexionais ingleses etc. En ocasións, con todo, a norma modelar é produto dunha deliberada acción por parte dos gramáticos e dos organismos gubernamentais, de forma que, cando se sente a necesidade de codificar a lingua, comezan a elaborarse os materiais precisos: na Finlandia, no século XIX, desenvolveuse unha lingua para cubrir todas as funcións que lle corresponderían servindo de mecanismo identificador face aos sistemas veciños, como os eslavos e os xermánicos; procesos similares máis recentes apareceron na Galiza, na India, na Indonesia etc.

Unha consecuencia nada irrelevante creada a partir de aquí é o aparecemento da noción de «norma», do que for correcto e do que ten de ser evitado, do que for trazo dunha fala rexional, dunha utilización popular da lingua e do que for característico do padrón. Do punto de vista das persoas usuarias, o estándar proporciona prestixio á lingua, pois, quer polos contextos en que é usado, quer polo tipo de individuos que o utilizan, facilita ter unha visión da lingua considerada, en termos de apreciación popular, «máis alta» ou «máis elevada»⁷. De aquí o feito de os procesos de estandarización, as veces, poderen implicar inherentemente certa dose de reprobación por parte dalgúns sectores, que non conciben que se erixa en norma padrón o que anteriormente ficaba desposuído dese prestixio.

⁶ Véxase Vázquez Corredoira (1998: 57): «É ponto assente que a norma-padrão portuguesa se constitui sobre a base dos falares da região centro-sul. É nesse território que se situa a Universidade, o mosteiro de Alcobaça, a Corte e 'centro político da Nação'. Desde cedo, Lisboa torna-se o principal pólo económico e capital política do Reino. A expansão ultramarina acentua ainda a sua posição dominante no conjunto do país», de forma que «não há dúvidas quanto ao seu poder referencial e nivelador tanto na escrita como no discurso metalinguístico».

⁷ De onde parte o preconceito lingüístico asente na idea de que o dominio da variedade culta posibilita a ascensión social e económica. Para unha contestación a este prexuízo e aínda a outros relativamente á lingua, véxase Bagno (2006: 69-70), quen, a centrarse na situación do Brasil, expón cunha certa ironía que isto non é totalmente verdadeiro. Eis un excerto: «Ora, se o domínio da norma culta fosse realmente um instrumento de ascenso na sociedade, os professores de portugueses ocupariam o topo da pirâmide social, econômica e política do país [...]. O que estou tentando dizer é que o domínio da norma culta de nada vai adiantar a uma pessoa que não tenha todos os dentes, que não tenha casa decente para morar, água encanada, luz elétrica e rede de esgoto. O domínio da norma culta de nada vai servir a uma pessoa que não tenha acesso às tecnologias modernas, aos avanços da medicina, aos empregos bem remunerados, à participação ativa e consciente nas decisões políticas que afetam sua vida e a dos seus concidadãos. O domínio da norma culta de nada vai adiantar a uma pessoa que não tenha os seus direitos de cidadão reconhecidos plenamente, a uma pessoa que viva numa zona rural onde um punhado de senhores feudais controlam extensões gigantescas de terra fértil, enquanto milhões de famílias de lavradores sem-terra não têm o que comer».

2. O VARIACIONISMO XERACIONAL

2.1. PERSPECTIVAS DE ESTUDO

O estudo desas variedades pode partir non das diferentes rexións, contextos ou situacións comunicativas, mais das franxas etarias das persoas en tanto que utentes da lingua. Deste xeito, un dos tipos de variacionismo que se constata nas linguas é aquel que se basea na mudanza lingüística xeracional, isto é, aquel que ten moito en conta, poñamos por caso, as diferenzas dos falares da xente nova a respecto dos de xente de certa idade. No caso do sistema lingüístico galego-portugués, por exemplo, e en particular no caso do portugués usado no Río de Janeiro, son asaz coñecidas as preferencias detectadas na xente nova para esta empregar rexencias preposicionais do tipo *ir em* en vez de *ir a* e *ir para* ou até para utilizar *a gente* por *nós* (véxase Naro 2003: 44; Paiva / Duarte 2003: 179). Máis adiante voltaremos sobre esta cuestión a expormos algúns casos de casuísticas que se detectan hodiernamente na Galiza.

Así pois, dando por asentes e estudados os «esquemas de diferenciación xeracional», conforme aparecen, por exemplo, en Chambers / Trudgill (1994: 126-129), estes poden implicar a realización de traballos de importancia para sabermos por que camiños vai a deriva da lingua desde diversas hipóteses de achegamento. En primeiro lugar, corresponde a unha análise de carácter descritivo podermos medir até que punto a fala de distintas franxas etarias é susceptíbel de nos favorecer a elaboración de distincións ou de clasificacións partindo da idade como referencia fundamental. Debendo a lingüística tender, en condicións normais, a desenvolver análises descritivas, achamos aquí un magnífico campo de traballo para a aplicar esa máxima. Así as cousas, tal como hai clasificacións de carácter rexional ou dialectal, adstrático, contextual etc., tamén se poden elaborar diferenciacións determinadas pola idade.

O feito de seren atestadas diferenzas notábeis conduciríanos sen grandes dificultades a falarmos de sociolectos demarcados pola idade, de forma que se constatarían diversas variábeis lingüísticas cunhas realizacións nin sempre coincidentes. Pensemos, por exemplo, na tendencia que se dá modernamente no galego, sobre todo entre a xente nova, consistente na pronuncia habitual do arquifonema /N/ en casos como *quen o fixo*, *non o sei*, *ben a coñeces* etc., como unha nasal velar [K] en vez da alveolar [n], habitual en galegofalantes de certa idade nestas encontros de fonética sintáctica.

Ou reparemos, igualmente, na documentación da soante lateral palatal /ɛ/, conservada unicamente polas xeracións máis vellas e por algúns individuos isolados (véxase Freixeiro Mato 1998: 180; Regueira 2005: 87).

Outrosí, asumindo o principio de que os *continua* lingüísticos serven adoito para corroboraren que a lingua non costuma mudar subitamente, mais que se producen certas transicións asumidas en xeral polos estudosos da (socio)lingüística (Hudson 1981: 46; Chambers / Trudgill 1994: 23-28 etc.), podería chegarse a identificar tamén diversos mesolectos entre, poñamos por caso, un grupo de persoas de idades comprendidas entre os 10-15 anos e un outro que estivese enformado por mulleres e homes de idades de 80-85

anos. Nunha comunidade lingüística en que é empregada unha lingua interaxen diferentes factores que fan que unha división rixida en grupos estancos non sexa asumíbel do punto de vista lingüístico; resulta moito máis asumíbel, por tanto, a existencia de determinadas variedades mesolectais no seo desa comunidade, por que xa o propio concepto de *comunidade* é asaz conflituoso⁸.

Por outro lado, cuns datos fiábeis de procedencias diversas, a análise da variación lingüística xeracional corresponde tamén a un estudo de carácter diacrónico, no sentido de a comparación da lingua de varios grupos etarios poder determinar algunhas tendencias evolutivas. Isto, en termos de gramática descritiva ou prescritiva, equivalería, non sen un certo alargamento semántico, ao que Tusón (1985: 15-24), a se basear nas escolas xenerativistas, denomina como «gramática predictiva», quere dicir, o estudo daquilo que presumibelmente vai desenvolverse no seo da lingua, daquilo que, estando a florado no mínimo, pode coñecer un uso maior, do que, en definitiva, protagoniza a mudanza lingüística de carácter diacrónico no ástrago da gramática. Neste sentido, Wardhaugh (1992: 223) salienta que a maioría dos lingüistas mantén que non resulta factíbel observar verdadeiramente a mudanza lingüística, mais si as súas consecuencias, sendo as máis importantes «aquelas que introducen algún tipo de diferenza na estrutura dunha lingua»⁹. Faraco (2005: 27), por súa vez, acrecenta que é habitual que a primeira reacción das persoas utentes dunha lingua perante o fenómeno das innovacións sexa o rexeitamento, xa que, ao seu modo de ver, os grupos socioeconómicos máis altos costuman interpretarlas como «erradas», «incorretas», «impróprias» ou até «feias», ao que adiciona que resulta interesante

observar, neste punto, que os grupos implementadores de mudanzas têm geralmente baixo prestígio social e sua fala –inclusive aquilo que nela é innovación– costuma ser valorada de forma negativa pelos grupos mais privilegiados económica, social e culturalmente (Faraco 2005: 28).

Repárese, aliás, noutra das perspectivas que facilita analizarmos o variacionismo xeracional, e en especial naquela que ten que ver coa coñecida como «mudanza en tempo aparente», que, a pesar das dificultades que implica¹⁰, pode servir para nos aproximarmos

⁸ Para unha perspectiva de diferentes definicións de «comunidade lingüística», véxase Wardhaugh (1992: 141-155), autor que recolle, entre outros, os puntos de vista de estudiosos cal Bloomfield, Lyons, Labov, Gumperz etc.

⁹ Véxase, para este particular, o clásico contributo de Labov (1972: 178-180), quen propón unha explicación do mecanismo da mudanza lingüística en trece fases, as oito primeiras identificadas coa «mudanza desde abaixo», adoito inconsciente, e as cinco restantes correspondentes á «mudanza desde arriba», comunmente consciente.

¹⁰ Sinala Naro (2003: 46-47) que o «primeiro estudo aproveitando a técnica do tempo aparente foi feito no inicio do século por un jovem investigador (Gauchat, 1905) que visitou uma aldeia na Suíça e notou que nas palavras em que as pessoas mais velhas usavam a lateral palatal [ɛ̃] (escrito *lh* em português), os mais jovens preferiam [y], enquanto os de meia idade usavam ambos os sons». A esta possibilidade de traballo costuma

cunha relativa dose de veracidade de estadios da lingua pretéritos. Segundo a formulación clásica desta hipótese, seguindo aquí o exposto en Naro (2003: 44-48), unha persoa de x anos utiliza a lingua conforme a aprendeu hai x anos, de acordo coa seguinte tabela:

Idade actual (en anos)	Estado da lingua (anos atrás)
70	55
60	45
50	35
40	25
30	15
20	5

De acordo con este punto de vista, «em uma gravação feita em 1990, a fala de uma pessoa então com 70 anos de idade representaria o estado da língua adquirida em 1935» (Naro 2003: 45). Así as cousas, podemos achegarnos ás características da fala da mocidade de hai algúns anos entrevistándonos persoas que na actualidade non son consideradas adolescentes ou xovens, o que, máis unha vez, abre interesantes camiños para seren percorridos en termos da deriva da lingua. Con todo, e como antes sinalabamos que existen varios factores que interaxen na mudanza lingüística, o fenómeno do variacionismo etario debe ser tamén estudado tendo moito en conta outras hipóteses que din respecto á mudanza lingüística, como é o caso do xénero¹¹, a procedencia xeográfica, o grao de formación ou educación etc.

2.2. CONSIDERACIÓNS SOCIOLÓXICAS SOBRE O VARIACIONISMO XERACIONAL: ALGÚNS EXEMPLOS
Imos expor a seguir algunhas exemplificacións de casuísticas que denotan os linguaxares dalgúns sectores da mocidade na Galiza. Neste sentido, e como acontece con outros colectivos humanos, entre os rapaces e as raparigas o desexo de pertenza a un grupo e de se sentiren parte integrante del é moito forte, de aí que a fala empregada neses grupos vai

pórselle como eivas, por un lado, que nin todas as variacións na fala representan necesariamente mudanza lingüística en progreso, o que nos leva á coñecida como «variación estábel»; e, por outro lado, adóitase ver na mudanza en tempo aparente unha certa contradición co feito de que os falantes e as falantes mudan a súa lingua constantemente co percurso dos anos, sen que haxa por tanto unha rixida división estática entre a infancia / puberdade e a vellez.

¹¹ Entre outros contributos, no de Leite / Callou (2004: 38) salientábase que existen diversos factores que están interrelacionados no eixo da mudanza lingüística, partindo das variedades empregadas por homes e por mulleres: a «generalización que se pode fazer sobre as diferenzas existentes entre a linguagem masculina e feminina é de que a identidade homem/mulher interage com outras identidades culturais, não podendo ser vista isoladamente, e sim em conjunto com outros fatores. A interação gênero faixa etária desempenha papel de importância na análise do processo de mudança lingüística» (Leite / Callou 2004: 38).

ofrecer tamén, non raro, características que a identifiquen a respecto da usada por outros grupos etarios, profesionais etc. A reflexión lingüística centrada na existencia deste dialectos sociais ou sociolectos adscritos á xuventude permite identificarmos formas como os vocativos *Meu* ou *Chacho*, as despedidas *Deica!* (en vez de *Deica logo!* ou *Até logo!*) ou *Chau!*, determinado léxico como *molar* [‘gostar’] *mogollón* [‘grande cantidade’], *guai* [‘moito ben’] etc., como dun uso especialmente frecuente entre as mozas e os mozos.

En ocasións, certos colectivos de xovens poden presentar unha especie de xiria, sobre todo nas variedades urbanas. Abondosos termos dese calón, que en moitos casos pertence a ambientes que rozan ou protagonizan contextos de marxinalización e exclusión sociais, parece proviren da lingua dos ciganos, a teor do confronto con algúns dicionarios. Así as cousas, e con independencia da lingua que puideren falar as mozas e os mozos, galego ou español, algunhas persoas empregan palabras como *bul* [‘anus’], *chindar* [‘foder’], *chinorro* [‘menino’], *chorar* [‘roubar’], *curda* / *curdá* [‘bébedo’ ou ‘bébeda’], *gachó* [‘home’, ‘rapaz’], *jalar* [‘comer’], *pureta* [‘ancían’ ou ‘ancia’] etc., as cales achan idénticos ou parecidos equivalentes na lingua cigana. Notemos, a este respecto, que estas e outras palabras aparecen atribuídas a ese pobo en traballos mesmo do século XIX, como son as obras de Jiménez (1997) e de Campuzano (2004), vocabularios que recollen, no ecuador do século XIX, os antecitados exemplos.

Falarmos de variedade lingüísticas determinadas pola idade lévanos a ponderarmos, por outra parte, que entre os pais e as nais e as crianzas se detectan algúns puntos de diferenciación lingüística. Isto, que na verdade non chega a comprometer a comunicación, como apunta Naro (2003: 44), deixa sobre a mesa o feito de que as persoas adultas costuman preferir formas que se consideran adoito antigas, ao paso que a xente nova costuma tender ao uso das formas cronoloxicamente máis recentes. Obviamente, o colectivo do profesorado face ao alumnado tamén se acha nunha situación semellante, aínda que neste caso en particular entra en xogo un outro factor de diferenciación lingüística, como a escolaridade; segundo indica Votre (2003), a escola axe poderosamente no sentido de uniformizar distintos falares do alumnado, que se orientarían cara ao do profesorado, en canto tamén desempeña un papel nada irrelevante na adquisición da variedade considerada estándar¹².

En xeral, o estudo das variedades lingüísticas de carácter xeracional fica perto do que Hudson (1981: 26) ou Wardhaugh (1992: 227) denominan como *age-grading*, que se define como a existencia de formas lingüísticas empregadas unicamente por crianzas e que se transmite dunha xeración de nenos e de nenas á seguinte, sen que nunca (ou rara

¹² Repárese, igualmente, en que a importancia da escolaridade no proceso de freamento do variacionismo inspirou o aparecemento do traballo de Bagno / Stubbs / Gagné (2005), en que, mesmo se partindo de situacións particularmente distintas, como é o caso do portugués brasileiro, do inglés británico ou do francés quebequense, se percibe por parte dos tres autores que a escola non debe virar as costas ao fenómeno da heteroxeneidade lingüística, como antes ten de asumir e de mudar algunhas rutinas pedagóxicas e conceptuais.

vez) sexan empregadas por persoas adultas. Se, poñamos por caso, un grupo de escolinos empregar **dici*, **sabo*, **pono* ou **traeches* cando estiver a aprehender a lingua, conforme xa temos ouvido nalgũa ocasión, en vez de *dixen*, *sei*, *poño* ou *trouxen*, que son as que normalmente emprega a xente adulta, existe a posibilidade de podermos extraer interesantes impresións sobre como son inicialmente interiorizados os paradigmas morfolóxicos dos verbos irregulares e sobre como, co paso do tempo, van sendo esquecidos en favor dos modelos considerados válidos ou aceptados pola comunidade de falantes. A este respecto, convén notarmos que, dentro da crioulística, tal caste de variabilidade é asaz considerada, pois con frecuencia os hábitos orais das crianzas, coas súas reducións, simplificacións e equivalencias, costumaban achar varios correlatos nas fases de pidginización dunha lingua, en que tamén se observan homólogas tendencias para a simplificación ou para a analoxía (véxase Hudson 1981: 26, 71-80; Wardhaugh 1992: 92-98; Posner 1998: 277-278 etc.).

Por outra parte, paga a pena citarmos o concepto de *redes sociais* conforme aparece en Milroy (1987) ou en Wardhaugh (1992: 152) e aplicármolo ás pesquisas lingüísticas. Este factor posibilita vermos como unha persoa se relaciona ou interaxe na sociedade a que pertence mediante a lingua e a través das *redes* de que fixer parte, que poden ser *simples* ou *múltiplas*: aquelas son as formadas por individuos que se relacionan entre si dunha única forma, isto é, poden traballar xuntos ou xogaren ou mesmo viviren cerca uns dos outros, mais apenas unha destas circunstancias (o traballo, o xogo ou a vivenda) é que pode establecer un vínculo entre si. Polo contrario, as *redes múltiples* son aquelas en que unha persoa está ligada a outras, mais de diverso xeito, quere dicir, por traballaren, viviren e xogaren xuntas, estabelecéndose, en consecuencia, unha proximidade moito máis intensa, aliás identificábel pola linguaxe: parece lóxico acreditarmos, para este tipo de relacionamentos, nunha lingua substancialmente distinta canto á forma e á intencionalidade do que a empregada na anterior tipoloxía, que tamén posuiría trazos propios. Na realidade, dentro dos esquemas de diferenciación xeracional, baseándonos no exposto en Chambers / Trudgill (1994: 126-129), os sistemas de redes cumpren un papel verdadeiramente cerneiro no recoñecemento e clasificación das variedades lingüísticas delimitadas polas varias adscripcións a grupos etarios. Os dous investigadores distinguen tres grupos pola idade canto ao funcionamento das redes sociais: (i) o primeiro sería o das crianzas, caracterizado por as influencias máis evidentes de tipo lingüístico proviren da súa camaradaxe e por ter, o conxunto de nenos e de nenas, un relativamente escaso influxo do estándar; (ii) o segundo abranxe a xente en idade laboral: á medida que as persoas se foren facendo maiores e comezaren a traballar, móvense cara a redes sociais máis amplas e menos cohesivas, sofren a influencia dos valores sociais da maioría (tales como a procura do suceso, progreso social, benestar económico etc.) e revelan, consecuentemente, un maior influxo da variedade estándar; (iii) o terceiro dos grupos asenta nas persoas reformadas, para que as presións sociais «son outra vez menores, el éxito ya se ha conseguido (o también puede ser que no), y las redes sociales son cada vez menos reducidas». Esta tripla distin-

ción é, fundamentalmente, a que nós adoptamos para traballarmos cos textos orais, que serán utilizados máis abaixo¹³.

2.3. LINGUA, SOCIEDADE E IDADE: TRANSFORMACIÓNS E CONSECUCIAS MUTUAS NO CASO GALEGO

Así pois, é certo que se pode comprobar dalgún xeito a existencia de diferenzas entre a xente nova e a xente vella canto ao uso da lingua. O país é habitado por case tres millóns de persoas e neles sobrancea un conxunto da terceira idade certamente numeroso. Eses grupos de xentes puideron ver como nos últimos anos se produciu unha serie de acontecementos que transformou ou alterou, en certa medida, a súa existencia, nuns casos para os idosos viviren máis comodamente e noutros, en confronto, para esas xentes sobreviviren aparentemente perdendo en calidade de vida. As grandes transformacións que sufriu a Galiza na segunda metade do século XX tiveron, como era case esperábel, as súas consecuencias na lingua¹⁴: o ocaso practicamente consumado das economías e dos medios de produción agrícolas seculares, o desaparecemento de certas profesións e oficios tradicionais (cesteiros, tixoleiros, zoqueiros, teitadores etc.), a emerxencia cidadina concentrada comunmente á volta das urbes atlánticas e o esmorecemento do mundo rural, o propositado desmantelamento estatal da frota galega, a irrupción dos medios de comunicación e da internet en practicamente todas as casas etc., fan que unha grande parte do potencial lingüístico de carácter lexical que se empregaba adoito neses ámbitos corra o grave risco de desaparecer ou, no mellor dos casos, de ficar obsoleto, conforme sinalou Graña Núñez (1990); mesmo provindo de ambientes máis ou menos tradicionais, cantas nenas ou cantos nenos saberían dicir, hoxe en día, o que é un *chedeiro*, unha *estornela*, unha *fochanca*, unha *gramalleira*, un *pasadoiro*, unha *pixota*, unha *regueifa*, un *unllar* etc.¹⁵

¹³ Segundo se pode supor, tres faixas etarias non constitúen a única posibilidade para o confronto e a análise de datos. Véxase, neste sentido, Silva (2003: 129), autora que traballou sobre catro grupos: persoas de 7-14 anos, xente de 15-25 anos, individuos de 26-49 anos e persoas de máis de 50 anos.

¹⁴ Neste sentido, é moito coñecida a hipótese dos lingüistas norteamericanos Sapir e Whorf, desenvolvida a partir da década de 30, segundo a cal sería ilusorio imaxinarmos unha lingua como un simple sistema de comunicación ou de transmisión de ideas, pois é aquela a responsábel de as configurar; do mesmo modo, o mundo sensíbel e o pensamento fican subordinados á lingua de maneira que esta é capaz de se comportar como un filtro que os enforma. Con todo, unha certa antítese deste punto de vista corresponde ao punto de vista que defende que a cultura e o pensamento dun pobo transparecen na lingua que emprega, de aí as necesidades culturais non determinaren a súa estrutura; en consonancia con este parecer, Hudson (1981: 115) afirma que son as ideas as que perfilan a linguaxe máis que á inversa.

¹⁵ Véxase González Seoane (1994: 90-1), quen se manifesta en parecidos termos: «Hai trinta anos, por exemplo, poucos nenos galegos ignorarían o que son as *estornelas*, ou, se o preferides, a *billarda*. Hoxe, non me atrevería a face-la pregunta en ningún colexio [...], sen o temor de que alguén me contestase que as *estornelas* son uns paxaros de cor escura con fama de voraces e a *billarda* é un xogo que se practica enriba dunha mesa con tres bólas e un taco».

Por outra parte, aínda que o léxico permite formularmos estas preguntas, outras disciplinas da descrición gramatical tamén nos deixan intuírmos que certas modificacións lingüísticas no ámbito da morfosintaxe xa se produciron ou, cando menos, xa están nun estadio notábel de avanza. Vexamos algúns exemplos: ao fio do que falabamos no parágrafo anterior sobre a mudanza das bases produtivas e económicas, hoxe vai perdendo uso unha expresión como *casar para* (*A Ana casou para Betanzos*), en que se pode ver a importancia que tiña o destino no marco dese casamento: que esa muller fose para a antecitada vila implicaba, para alén doutras consecuencias, que os medios de produción da casa receptora, a do noivo, acrecentaban máis unha presumíbel persoa como man de obra, o que tiña, como é obvio, consecuencias tanto na economía da casa emisora canto da recipiente.

Un outro caso de similar adscrición á economía camponesa tradicional témolo no seguinte suposto: xa que as colleitas dependían en grande parte dos fenómenos meteorolóxicos, e se tivermos en conta que a Galiza é país cun alto nivel de pluviosidade, non se torna estraño pensarmos que, nalgúns medios de vida rurais, existise unha notábel variedade de verbos referidos á acción de a choiva caer, denotando a súa cantidade e a súa calidade, tales como *chover*, *brecar*, *bretimar*, *bornazar*, *caer unhas pingueiras*, *gorgozar*, *orballar* etc.; destes, por as transformacións producidas na sociedade galega na segunda metade deste século reduciren considerabelmente a poboación que vivía do campo, pasaran a ser maioritariamente empregues na actualidade en ambientes citadinos quer *chover*, para a choiva mais ou menos intensa, quer *orballar*, para esa choiva constante e miúda. Isto parece manifestarse nomeadamente nas novas xeracións, que, ao non faceren esas distincións semántico-lexicais, contribúen para o seu propio empobrecemento vocabular e tamén para o do galego canto a posibilidades expresivas.

Repárese nun outro exemplo: notemos, aínda, como o verbo *falar* en construcións como *O Luís fala coa Uxía* servía para dar a entender, igualmente en contextos tradicionais ou populares, que ambas as persoas mantiñan algún tipo de relación sentimental; e obsérvase como, na actualidade, o uso entre a xente nova preferiu decantarse por *saír con* (*O Luís sae coa Uxía*). Citemos, por último, a palabra *lei* e expoñamos uns versos do cancionero tradicional, en que o tal substantivo, a funcionar habitualmente como CD dos verbos *perder*, *ter* e aínda outros, coñece unha rendabilísima utilización; isto dáse, sobre todo, nos cantares en que os protagonistas son unha parella e en que a temática costuma ser amorosa, en cuxos casos *lei*, argumento de *perder* e *ter*, costuma significar ‘afecto’, ‘cariño’, ‘respecto’, ‘querenza’, ‘amor’ etc., segundo se atesta nos versos de (1):

1. (a) *se me ti tuveras lei*
eu che sería leal
 (CPG II, 8)

(b) *téñoa na faltriqueira*
*por non che **perder a lei***
 (CPG II, 9)

(c) *Déchem'unha pera podre*
nin-a dei nin a comín:
*¡por lle non **perder a lei***
*á quen no m'a **ten** á min!*
 (CPG II, 9)

(d) *¡si ti me **tuveras lei***
eu che tería pasión
 (CPG II, 10)

(e) *lêvoa n-á faltriqueira*
*por non che **perder á ley***
 (CO, 85)

(f) *si tí o souveras bèn*
*non me **tiñas tanta ley***
 (CO, 87)

(g) *non-me perdas ó cariño*
*que non che perdon'a **ley***
 (CO, 177)

Podemos ir procurar máis un outro exemplo significativo de transformación social con evidentes repercusións na lingua nas mudanzas detectadas nos sistemas de tratamento, dentro do complexo ámbito pragmático da solidariedade e da cortesía. Wardhaugh (1992: 295-301) expón algúns casos de idiomas, non só europeos, en que a existencia de diversos sistemas, como o caso do galego ti / vostede indica, serve para sinalar relacións de poder, de cortesía, de educación, de distanciamento afectivo etc. Estamos perante un dos tipos da coñecida como «deixe social», moito próxima da «deixe persoal», concepto aquel debido a autores como Lyons e Fillmore e consagrado durante a década de 60 e de 70 do pasado século. Investigadores actuais, cal Fonseca (1996: 443), Vilela (1999: 409) ou Ramallo (2000: 475) teñen ponderado a súa relevancia para unha correcta comprensión do funcionamento pragmático das linguas. De acordo con este último autor, as linguas non organizan unicamente as «pautas espacio-temporais ou a posición física dos interlocutores nunha situación» determinada, mais tamén son quen de chegaren a gramaticalizar certos aspectos que teñen a ver cos roles sociais asignados aos participantes que interviñeren nos actos de fala. En tales casos, achámonos coa antecitada deixe social, a cal marca efectiva-

mente diferentes graos de hierarquía, distancias e proximidades entre as persoas que fan parte do discurso, mais unha tipoloxía de distancias de natureza sociolóxica e non mostrativa.

Mais as relacións sociais e o tipo de educación, como é obvio, poden modificar, e de feito alteraron, esta chamada *deíxe social* e os elementos con que se manifesta. Obsérvase como o tratamento de vós utilizado para un só interlocutor xa non é tan frecuente na actualidade como o era hai certo tempo, por exemplo no século XIX, de que a lingua de Rosalía é unha boa mostra. Para Fernández Rei (1991: 76) atéstase «esporadicamente no occidente coruñés», aínda que talvez debería ser ampliada esta rexión a incluír máis áreas do país, polo simple feito de a termos ouvido, en reiteradas ocasións e a persoas diferentes, noutras comarcas, como por exemplo a zona de Sobrado dos Monxes¹⁶.

Do mesmo modo, a diferenciación entre ti e vostede está suxeita aos condicionantes que a propia sociedade marca. Ramallo (2000: 477) sinala que, durante moito tempo no noso país, «un fillo dirixíase a seus pais utilizando o pronome de respecto, en especial no mundo rural [...]. Na actualidade este uso está practicamente desaparecido», de xeito que no mundo citadino ti está a desprazar gradualmente o correspondente pronome de respecto, feito que «pode verse como unha transformación sintomática das relacións sociais cara á igualdade». Transportado isto ao variacionismo xeracional, permite extraermos algunhas conclusións: i) a fala da mocidade dá mostras de tender con firmeza cara a un sistema en que as formas consideradas de cortesía ou respecto, tipo vós ou vostede, son cada vez menos empregadas, de forma que non sería raro pensarmos que nun futuro a medio ou longo prazo chegarían verdadeiramente a desaparecer; ii) en contrapartida, as variedades lingüísticas da xente de certa idade son tendentes, na maior parte dos casos, a conservaren tales usos, diferenciando entre un ti e un vostede ou, ás veces, tamén mesmo a distinguiren a utilización tradicional do vós de respecto conforme as diferentes zonas dialectais¹⁷.

Outrosí, xa fixemos referencia con anterioridade (véxase 1) que as causas da mudanza lingüística poden estar na propia lingua ou proviren dunha outra. Neste sentido, ao falarmos das transformacións ocorridas na Galiza moderna e das súas consecuencias lingüísticas, non podemos deixar de comentar un deses factores externos ao idioma propio do país que o leva condicionado desde hai tempo, como é o español, e sobre o cal habemos voltar máis adiante. Esta lingua, en canto se non demostrar o contrario, parece

¹⁶ Nótase que a súa documentación remonta á lingua medieval, en que axe como forma equivalente de *tu*. A pesar de a súa utilización ser modernamente ben pouco representativa e de estar en continuo retroceso, a súa regresión non debe de ser demasiado antiga a xulgarmos polo testemuño de García de Diego (1984: 109), quen nos informa da súa existencia na oralidade de comezos do século XX.

¹⁷ Para Fernández Rei (1991: 76), *vós* empregado como pronome de respecto atéstase «esporadicamente no occidente coruñés», aínda talvez debería ampliarse esta rexión a máis áreas do país polo feito de a termos ouvido, en reiteradas ocasións e a persoas diferentes, noutras comarcas, como por exemplo a zona de Sobrado dos Monxes.

ser a causante de determinadas evolucións desenvolvidas no galego durante os séculos XV-XX ou, cando menos, semella ser o árbitro que orientou ou que acompañou algunhas tendencias evolutivas: pensemos, por exemplo, no recuamento do seseo explosivo, no case consumado o caso do futuro do subxuntivo na lingua oral, na pouca rendibilidade actual do infinitivo flexionado, no empobrecemento do léxico etc. Deste modo, até do punto de vista fonético, Regueira (2005: 87) sinala como algúns sectores da mocidade neofalante e urbana non «se senten motivados para aprender e adoptar» pronuncias consideradas tradicionais ou libres de interferencia, como a manutención das sete vogais tónicas e pretónicas, a existencia do fonema consonántico fricativo prepalatal xordo // etc.; dito dun outro modo, eses colectivos de xente nova non senten a vontade de manteren estes trazos fónicos do galego e si, en contrapartida, de empregaren unicamente as cinco vogais do español ou /s/ en vez de // etc.

3. ALGUNHAS REFLEXIÓNS LINGÜÍSTICAS

3.1. DATOS ESCRITOS E DATOS ORAIS

Á marxe dos casos que xa foron sendo expostos nas seccións precedentes, e séndomos sabedores de que outros aspectos serían tamén merecentes dun tratamento específico, nos apartados que restan do presente traballo imos centrarnos fundamentalmente na compoñente morfosintáctica da lingua, aínda que dediquemos algunhas palabras mínimas a outros ámbitos. A nosa pretensión é podermos facer algún tipo de comparación entre os falares da mocidade e os da xente idosa, labor para que academos a dous tipos de fontes: dun lado, fontes escritas e, dentro destas, en especial, as constituídas polos cancioneros tradicionais compilados na época contemporánea, pois os cantares que neles se colixeron foron coleccionados presumiblemente a persoas procedentes franxas etarias altas, o que parece redundar, normalmente, na súa autenticidade lingüística. José Pérez Ballesteros, por exemplo, responsábel da edición do *Cancionero popular gallego* nos anos 1885-1886, manifesta con clareza que non alterou as particularidades lingüísticas dos textos compilados nesa obra: «El colector no pretende corregir ciertas palabras y rarezas gramaticales, sino copiar con la fidelidad posible los cantos populares» (CPG, II, 195, n. 1).

Por outro lado, tivemos tamén en consideración fontes orais actuais, procedentes de diversos traballos de campo, en que, estando recollidos en soporte magnético cortes orais tanto de mocidade como de xente de idade, se poden constatar algunhas diferenzas canto á lingua empregada por ambos os grupos. As gravacións foron efectuadas por nós propios nos anos finais da década de 90 e, no desexo de que poidan ser esquemática e doadamente identificábeis, ofrecemos a seguir os datos mínimos sobre elas:

C1 = Soporte proveniente da zona vella da vila de Cedeira, en que fala unha muller que tiña na altura, en 1996, oitenta e sete anos.

- C2 = Gravación procedente do lugar da Ribeira, a tres quilómetros de Cedeira, en que participa un home que nese tempo andaba polos cincuenta anos e que tiña estudos superiores.
- C3 = Gravación de dúas rapazas cuxas idades respectivas rondaban os quince e vinte anos naquela época.
- C4 = Soporte gravado en 1995 a unha señora de setenta e oito anos no lugar de Labexo, pertencente ao termo municipal de Muxía.
- C5 = Gravación feita a un rapaz de aproximadamente vinte e cinco anos nese mesmo tempo, tamén natural de Muxía.
- C6 = Gravación feita a dúas persoas de sesenta anos en Brántoas (Ponteceso), tamén nese ano.
- C7 = Soporte en que se recolle un corte de voz dunha persoa de máis ou menos trinta anos, tamén en Brántoas e igualmente gravado en 1995.

Obsérvese que, se máis arriba faciamos referencia ao español como elemento capaz de alterar ou interferir na lingua, debemos agora acrescentar un outro factor que é a utilización que del fan. Nin todas as persoas ofrecen os mesmos datos, pois hai informantes practicamente monolingües en galego (C1, C4 e C6) ao lado doutras persoas que usan máis o noso idioma na súa vida diaria (C2), sen que falten falantes que empregan case máis a lingua española que a galega (C3). Sexa como for, o que é evidente que as persoas novas están nunhas condicións máis favorábeis para se expresaren en castelán, pois estudárono na súa vida escolar e posibelmente unha parte da súa camaradaxe se exprese nese idioma. As persoas de idade con que traballamos, polo contrario (C1, C4 etc.), costuman moverse nuns ambientes en que o español non se utiliza e non tiveron (en ocasións) a oportunidade de o estudaren coa mesma profundidade con que o fixeron os seus descendentes.

3.2. ASPECTOS PROSÓDICOS E FÓNICOS DE INTERESE

Máis arriba indicabamos que a cerna destas páxinas decidiu dirixirse cara aos aspectos morfosintácticos, o cal non é óbice para, no entanto, que non fagamos algún tipo de reflexión breve sobre as características prosódicas e fónicas das variedades lingüísticas xeracionais. Dunha maneira xeral, pode afirmarse que cada rexión do país presenta uns determinados trazos prosódicos, nomeadamente no que di respecto á entoación e de forma especial no caso das interrogativas. Deste modo, as características entoativas da comarca de Vigo, por exemplo, non coinciden exactamente coas da Costa da Morte ou Bergantiños, e tamén non van ter unha equivalencia exacta coas das zonas de Melide, As Mariñas ou O Berzo. Aínda que as particularidades prosódicas de cada unha desas áreas é distinta das demais rexións, son identificadas todas elas como sotaques galegos, en certo paralelismo coas variedades dialectais.

Este sotaque galego está presente nos textos orais de que dispomos. Mais o que resulta evidente, unha vez comparados, é que se aprecia moito mellor nas gravacións de

xente de idade, isto é, C1, C4 e C6, ao paso que as persoas que falan en C2, C3 ou C7, poñamos por caso, revelan unha melodía lingüística identificábel como galega menos acusada. Ás veces resulta difícil clarexarnos con exactitude até onde son admisíbeis determinados comportamentos canto ás curvas entoativas e, neste sentido, Fernández Rei (2005: 122-123), na procura dun estándar prosódico que se identifique como supradialectal, sinala atinadamente que non debe cinxirse á lingua popular ou coloquial, que é a representada nos nosos etnotextos. Ora, o que se verifica na xente nova das gravacións (á excepción de C5) é que ese sotaque, aínda a pertencer tamén a rexistros coloquiais e populares, se caracteriza precisamente por non ser tan marcado e por se parecer máis a algúns modelos entoativos do español. Na realidade, unha entoación máis próxima do castelán supón máis un tipo de interferencia, que non é exclusiva da fala da xente nova, mais tamén doutras esferas comunicativas, sobre todo cando a persoa é neofalante ou cando se acha en proceso de aprender a lingua. Nos medios de comunicación, por exemplo, é moito habitual a crítica de que o galego que alí se utiliza non é ‘auténtico’, situación para que contribúe de modo decisivo a prosodia (véxase Kabatek 1991: 42; 2000: 112-116), que fai moitas persoas galegofalantes espontáneas non se sentiren identificadas coa variedade que é utilizada neses ámbitos.

As cuestións fonéticas piden, igualmente, un breve comentario á parte. Xa sinalamos con anterioridade como Regueira (2005: 87) salientaba que entre algúns sectores da mocidade determinados trazos idiosincráticos do galego son mal asumidos ou mal reproducidos. O sistema de sete vogais en posición silábica tónica e pretónica, a existencia da consoante nasal velar ou a da consoante fricativa prepalatal xorda parecen ser trazos da lingua que non contan, sobre todo nas modalidades de galego das persoas neofalantes dos ambientes urbanos, cun firme correlato cando á súa documentación en galegofalantes de nacemento ou de ámbitos non estritamente cidadinos. As gravacións que manexamos parecen confirmar esta situación: en canto a fala recollida en C1, C4 ou C6 permite diferenciarnos con total clareza os sete fonemas vocálicos, as variedades gravadas en C3, contrastivamente, acusan unha diferenciación escasa entre as unidades vocálicas de grao medio, chegando mesmo a atestarse claramente nesta gravación unha P4 do pretérito do indicativo do verbo *estar*, *estivemos*, con [‘e]

Doutra parte, a documentación de certas casuísticas fonéticas dialectais incide tamén na distinción das variedades lingüísticas xeracionais. O seseo predorsodental e unha certa palatalización de /s/ en posición implosiva, poñamos por caso, están presentes en C4; en confronto, a persoa gravada en C5, que pertence á mesma localidade que a informante de C4 mais que ten moitos anos menos, xa presenta unicamente seseo apicoalveolar (confirmando a tendencia á marxinalidade da modalidade con seseo predorsodental, dentro do xa pouco rendíbel que resulta o fenómeno do seseo explosivo no seu conxunto) e a súa lingua non dá mostras de se caracterizar pola palatalización de /s/ final. Por súa vez, a *gheada*, fenómeno dialectal de presumíbel orixe española, está presente en C1 (que representa a primeira xeración), documéntase en menor medida en C2 (a segunda xeración) e non se rexistra en absoluto en C3 (a terceira xeración), aínda provindo as tres gravacións da mesma área (Cedeira).

3.3. A SEMPRE RECORRENTE POSICIÓN DOS CLÍTICOS

3.3.1. A próclise con formas verbais amodotemporais

Agora nos centrando en cuestións morfosintáctica, non cabe dúbida de que un dos temas que máis estudos ten xerado na lingüística galego-portuguesa é o referente á colocación dos pronomes átonos no interior da cláusula, xa que inciden na súa disposición tanto causas morfosintácticas como procesos de topicalización ou de focalización. Non é o noso interese abordarmos aquí tan complexo tema, mais facermos unha chamada de atención sobre un tipo de colocación, como é aquela que protagoniza o clítico con formas verbais amodotemporais ou infinitas, comunmente rexidas por preposición, conxunción ou outro elemento que posibilite a próclise:

2. (a) **Para nos falar** escolleu o mellor momento
- (b) O xantar? Hai **que o facer** antes das dúas
- (c) **Non o ler** suporalle un grande pesar
- (d) Foime mellor ir a andar **que lle pedir** que me levase

A carón dos exemplos de (2), vigora no galego contemporáneo unha outra colocación, que se vai facendo cada vez máis habitual entre diversos sectores de galegofalantes, mesmo chegando a ser a única en determinadas franxas etáreas¹⁸:

3. (a) **Para falarnos** escolleu un momento tranquilo
- (b) O xantar? Hai **que facelo** antes das dúas
- (c) **Non lelo** suporalle un grande pesar
- (d) Foime mellor ir a andar **que pedirlle** que me levase

De entre os casos de (2) e de (3), a linearidade máis tradicional, como se indica en Freixeiro Mato (2000: 175) ou Álvarez / Xove (2002: 567), corresponde aos exemplos de (2), disposición moito ben documentada en niveis de lingua populares ou coloquiais, como o atesta o cancionero tradicional:

4. (a) *Miña nai por **me** casar
prometeume canto tiña
(CPG I, 39)*

¹⁸ Afirmo Álvarez (2005: 362) sobre construcións equivalentes: «Ningún falante adulto e ben istalado no sistema rexeita á énclice como alternativa válida na súa gramática, mais cabe que informantes novos [...] rexeiten a próclise como non normal, ben por pertenceren a un tramo de idade que aínda está en proceso de adquisición da lingua, ben por representaren un novo estadio evolutivo».

(b) *Eu paséi o mar á nado,
queridiña, por te ver;
eu pasei o mar á nado
á pique de me perder*
(CPG II, 11)

(c) *Unha vèlla fixo o caldo
antes de s'ir par'a feira*
(CPG II, 182)

(d) *tamén o teu Antoniño
¡paseóu e sen te ver!*
(CPG III, 17)

3.3.2. A interpolación pronominal

Ao falarse da colocación do pronome átono na cláusula convén determos o noso ollar na interpolación. No caso de o clítico se dispor antes do núcleo verbal, é posíbel ocorrer algún tipo de frase a afastalo do verbo a que for ligado. Este fenómeno, coñecido polo nome de interpolación pronominal, posúe un trazo definitorio en todas as súas modalidades, cuxa principal característica vén dada pola tonicidade das palabras dispostas entre o clítico e o predicado verbal:

5. (a) Como te **non** ha de perdoar?
(b) Tamén o **el** dicía
(c) Nunca lle **eu** dixera tal

É, pois, a interpolación unha estrutura morfosintáctica marcada en galego por dous motivos, pois, en primeiro lugar, vai aparecer cando o clítico non estea vinculado ao verbo por unha relación enclítica; e, en segundo lugar, o «plus» de distinción a respecto das ordes modernamente máis comúns permitirá diferenciarmos a próclise producida entre a forma pronominal átona e o verbo da documentada entre esa mesma partícula clítica e unha palabra que non se trate dun elemento verbal. A interpolación atesta unha orde de elementos que, desde a época medieval, en que estaba moito documentada, até aos nosos tempos, en que coñece unha utilización sensibelmente menor, se aprecia como foi minguando. E corrobora, igualmente, unha disposición tradicional, totalmente facultativa, que vigora xunto a outras linearidades en que se rexistra a adxacencia do pronome proclítico ao verbo.

Cómpre repararmos en que o que representan as cláusulas de (5), do noso punto de vista, se erixe nun magnífico expoñente dunha linearidade marcada estilisticamente moito en positivo, coa precisa vontade de non incorreremos, como resulta obvio, nunha utilización desmesurada ou exaxerada. E non está de máis aquí facermos notar que xa na época

do Rexurdimento a aguda percepción lingüística do noso primeiro gramático, Saco Arce (1868: 162), ponderou estas ordes morfosintácticas por as considerar «elegantes»: «Cuando se anteponen estas formas pronominales [os pronomes clíticos] al verbo, es muy elegante colocar entre aquellas y éste alguna que otra palabra». A este respecto, tamén non teñen perda as impresións de Lugrís Freire (1931: 87-88), o homenaxeado no ano de 2006 polas Letras Galegas, cando, nunha época en que procuraba por parte dos escritores e das escritoras a maior autoctonicidade lingüística e o maior grao de pureza idiomática, afirmaba que a interpolación facía a frase gañar «en enxebreza», resultando así máis «conforme» co «verdadero xeito galego que as formas que adoita empregar as xentes das vilas e moitos escritores» [= estruturas sen interpolación].

Actualmente, falándonos de unidades frásicas, podemos achar os seguintes tipos nas estruturas con interpolación, nin todas coa mesma frecuencia de aparecemento na lingua oral ou escrita:

1. Unha FAd a desenvolver a función de CC. Dentro deste primeiro grupo, sobrancea pola súa frecuencia o adverbio *non* que é, con moito, a palabra máis documentada interposta entre o pronome átono e o verbo, como xa o era na época medieval:

6. (a) Canto lle **non** falei e de nada serviu!
 (b) Se mo **aquí** trouxeres serás recompensada
 (c) Mao raio te **nunca** fenda!
 (d) A que nos **agora** olla é a presidenta do país

2. Unha FN, habitualmente representada a través dun pronome tónico con función de SUX ou mediante un pronome tónico oblicuo rexido por preposición e con función de CD ou CI; no entanto, é tamén documentábel unha FN cun núcleo nominal a desempeñar funcións de SUX, CD, CI ou ATR:

7. (a) Tamén che **el** viu no concerto
 (b) Para me **a min** amolar débese ter paciencia
 (c) Quen che **andoriña** fose!
 (d) Se lle **o fillo** sandares serás a súa doutora preferida

3. Unha FPrep:

8. (a) Como me **por outro** deixares ensandecerei
 (b) Non repares en quen che **no camiño** falar
 (c) Se te **desde aquí** non vexo é por causa da carballeira
 (d) Quen me **na casiña** dera!

4. Máis de unha frase inserida, o que actualmente resulta escasamente produtivo, dentro do proceso de esmorecemento xeral que caracteriza a interpolación:

9. (a) Xamais che **eu aló** referín como acontecera todo
 (b) Xa se **nunca unha** fía do que le na prensa
 (c) Se che **ela non** di nada ti non lle preguntes
 (d) Canto darías a quen che **agora aquí** regalase aquel disco de Milladoiro?

Este recurso sintáctico, embora esporadicamente, áchase aínda hoxe ao longo e largo de todo o territorio lingüísticamente galego e, en menor medida, tamén no portugués. Documentábase en ocasións tanto en textos literarios, segundo expuxemos noutro lugar (Sánchez Rei 1999), canto en rexistros orais, conforme pode verse en ILG (1995, II: 218-219), ao paso que permanece máis ou menos fixado en certa tipoloxía de construcións clausais. Por este motivo, parece moito discutíbel o exposto en Feixó (2001: 191) cando afirma que se trata dunha linearidade «frecuente no galego medieval pero sen vixencia no galego actual», sobre todo a termos moito en conta a súa documentación en textos de literatura tradicional contemporáneos:

10. (a) *cando ti me olvidache*
xa ch'eu tiña amores novos
 (CPG I, 73)
- (b) *veu un galán e enganóume*
¡nunca ch'outras penas teña!
 (CPG III, 160)
- (c) *¡Se che no camiño morre*
conta d'ela m'has de dar!
 (CPG III, 266)
- (d) *¿Cómo queres que che dea*
o que che non podo dar
 (CPG II, 243)
- (e) *se m'o raposo non come*
hei d'ir cantar ô poleiro
 (CPG III, 151)

3.3.3. O confronto coas gravacións

Deixando de lado o cancionero tradicional galego, que fornece abondosos exemplos de clíticos antecedendo o infinitivo, a constatación dos soportes dialectais de que dispomos ofrece datos que resultan harmónicos co expresado por algunhas gramáticas modernas a que xa fixemos referencia: as persoas novas que interveñen nos textos presentan unha notoria tendencia para preferiren, no caso da colocación dos pronomes átonos con infinitivos, a posposición á forma verbal. As informantes que se recollen en C3, poñamos por caso, non proporcionan ningún caso de clíticos preverbais diante do infinitivo, situación que non é idéntica á doutras persoas das gravacións: en C2 e en C6 documéntase algún caso de próclise en construcións equivalentes (cal *pa lle dar rabia*, C2). A este respecto, Kabatek (2000: 183-185), deixando constancia de que estruturas análogas a esta se detectan nomeadamente en «variedades máis ben conservadoras», sinala as diferentes reaccións que tiveron as persoas informantes con que traballou: i) para algunhas era a mellor disposición, a máis galega, a considerada máis enxebre; ii) para outras resultaba bastante imposible e non soaba ben, de forma que identificaban tales colocacións de clíticos con empregos ridículos na oralidade; iii) un terceiro tipo de informantes afirmaba que empregaban dentro da normalidade as diferentes posibilidades de disposición do clítico; iv) noutros casos facíase corresponder unicamente a estruturas posíbeis; v) e, aínda se non recoñecendo o seu uso, para algunhas persoas era unha colocación de moda.

Doutro lado, as mostras de lingua oral colixidas en C3 dan mostras de colocacións de pronomes inacaidas de acordo coa tendencia lingüística do galego-portugués na Galiza e en Portugal, o cal debe ser entendido, neses casos, como unha influencia do español. Estamos a nos referir a pronomes átonos a iniciaren un período sintáctico como os casos de *Che fala*, que posúen certa documentación nalgunhas cidade e vilas do país¹⁹. Igualmente, é a gravación C3 a que nos permite contarmos con exemplos de clíticos que, aínda existindo un elemento morfosintáctico que atrae para si o pronome, aparecen dispostos após o verbo, segundo se atesta en *porque botábaio de menos*, en *que por certo tiñana feita unha corte* ou mesmo na secuencia *porque pasáramolo*.

¹⁹ Así, poñamos por caso, en Cedeira dise que a xente da comarca de Ferrol coloca os clíticos especialmente desá maneira, ao paso que non resulta raro ouvir por diversas parte de Lugo que os habitantes da cidade da Coruña teñen tendencia para disporen os clíticos en posición inicial absoluta. Véxase, a este respecto, Álvarez (2005: 371); tamén García Negro (2000: 83), autora de que provén o seguinte excerto dotado de certa ironía: «Como non cabe pensar en influéncia do portugués do Brasil, a deformación é filla directa do español e dunha ‘tradución’ ou transposición mal feita deste idioma [...]. Non coñezo un só falante ou unha soa falante do galego como primeira língua que coloque mal os pronomes: poderá conter a sua fala moitos castelanismos léxicos e mesmo recursos expresivos e enfáticos en español, mais non este defeito profundo que está inzando na oralidade do idioma alarmantemente. Si é certo que en zonas do país, como A Coruña e Ferrol, na fala popular, xa se rexista (por maior exposición ao español e maior efecto invasivo) desde hai tempo».

Por último, no referente á interpolación, cómpre salientarmos a súa nula atestación nos etnotextos, o que debe ser interpretado en termos inseridos dentro do progresivo esmorecemento que leva protagonizando desde a época medieval²⁰.

3.4. REFLEXIVAS DIRECTAS E INDIRECTAS

Relacionado cos clíticos, embora nos centrando máis nas súas funcións do que na súa disposición dentro da cláusula, está o que se atesta nas gravacións para o caso das reflexivas, tanto directas como indirectas, e que constituirán o motivo deste novo apartado. Así pois, contando co exposto en Cidrás Escáneo (1991), pode falarse en galego de tres posibles estruturacións pronominais²¹:

1. A primeira, en que a partícula *se* é un morfema flexional obxectivo a respecto do núcleo verbal, caracterízase por o pronome átono *se* comportar de idéntico modo do que o resto dos clíticos, distinguindo neste sentido: (i) as construcións reflexivas directas (*Brais lavouse, María penteouse hoxe*); (ii) as reflexivas indirectas, producidas en contextos moito marcados (*Propuxéronse facer o inquérito, Luís non se pode permitir ir a Escocia*) e cuxa entidade dentro da gramática galega é cuestionada por Costa Casas / González Refoxo / Morán Fraga / Rábade Castiñeira (1988: 94); (iii) e as recíprocas, tamén subdivididas en directas e en indirectas (*Os dous colegas déronse a man e logo abrazáronse*)²².
2. A segunda modalidade, en que o pronome recibe a denominación de morfema flexional subxectivo, corresponde ás coñecidas cláusulas de «*se* impersonal» da gramática tradicional (*Véndese terreos a bo prezo e faise arrendamentos*).
3. E o terceiro tipo de construcións pronominais ten como particularidade ser o clítico un formante lexemático do verbo que, caso de non aparecer con el, pode modificar o seu significado (*Riu moito con nós / Riuse moito do asunto*).

²⁰ No entanto, o feito de non poderen ser documentados exemplos de interpolación nos soportes magnéticos non implica que, ás veces, o fenómeno non se atestase na fala das persoas de idade que se recollen nos etnotextos. O exemplo máis particular responde ao momento en que, unha vez acabada a gravación, puidemos ouvir algún caso en C6, procedente de Brántoas.

²¹ Véxase tamén Vilela (1992: 77-80), quen distingue: (a) reflexividade inherente «en que o reflexivo faz parte do próprio verbo» (cal *arrependerse de, atreverse a* etc.); (b) reflexividade inherente en que predicados verbais «são apenas variantes de outras realizações não reflexivas» (do tipo *alegrarse por / alegrar, interesarse por / interesar* etc.); (c) construcións análogas á pasiva; e (d) reflexividade xenérica, que se encontra en linearidades cal *Os libros véndense aquí* ou *Os topónimos escríbense con maiúscula*.

²² Dentro dos dominios da reciprocidade, cumpriría tamén salientar o que determinados autores, a baseárense en principios fundamentalmente semánticos de identificación entre A_1 e A_2 e entre A_2 e A_3 , denominan como verbos simétricos (Fonseca 1993), algúns con posibilidade de índice pronominal (*O Brais parece o teu irmán / O Brais e o teu irmán parécense / *O Brais e o teu irmán parecen*) e outros construídos sen a forma clítica (*A María discutiu co compañeiro / A María e o compañeiro discutiron; O Luís concorda co Xoán / O Xoán e o Luís concordan*).

A situación que se verifica nos etnotextos con que traballamos proporciona extraermos un conclusión fundamental. Así, temos que nas gravacións da xente de idade non se documentan con tanta frecuencia construcións de reflexividade indirecta de orixe española, como se ilustra cos casos a seguir: *levouse a botella* (C3); *tomábame o café coas compañeirás* (C7); etc. Atéstase, igualmente, algún caso de verbos utilizados con construcións pronominais nas gravacións da xente máis nova en que a sospeita da influencia do español está tamén presente; é o caso que se verifica para *quedar*, empregado como *quedarse* en C3.

3.5. ALGUNHAS CUESTIÓNIS REFERIDAS AO VERBO

3.5.1. O uso do infinitivo flexionado

Embora se tamén poida documentar no húngaro e no napolitano tardomedieval, dun lado, e no mirandés (aquí por influxo do portugués), o infinitivo flexionado constitúe unha das principais características morfosintácticas do sistema lingüístico galego-portugués. Non pretendendo nestas liñas ofrecermos unha análise da súa utilización na lingua moderna e das posibilidades de aparecemento, nin tampouco dos casos en que resulta de obrigatoria utilización²³, non renunciamos a notar, aínda que sexa moito rapidamente, a súa diferente utilización tendo en conta as gravacións de que dispomos. Na fala da xente nova (C3, C5 e C7) non se atesta ningún caso, ao paso que no galego rexistrado nas outras gravacións, correspondendo o seu emprego a unha utilización moito restrita (*despois de coméremos*, C1), posúe, con todo, algúns exemplos que ilustran o seu emprego.

Convén notarmos que o aparecemento do infinitivo flexionado, que xa se documenta nos primeiros textos en galego-portugués medieval, como a *Noticia de Torto*, supón un dos aspectos máis representativos para mantermos unha verdadeira morfosintaxe galego-portuguesa, autóctone, idiosincrática e característica da nosa lingua. O feito de que se ateste cunha frecuencia esmorecente e o feito tamén de que se rexistre nomeadamente na xente de certa idade parece estar moito relacionado coa influencia do español, idioma que se non caracteriza por esta peculiaridade verbal. Relativamente a esta circunstancia, Freixeiro Mato (2000: 391) di que a «tendencia actual da lingua» é a diminución de usos do infinitivo flexionado, o que atribúe á «presión do español», ao paso que Kabatek (2000: 175), por súa vez, apunta tamén para esta lingua como principal causa de o uso do infinitivo flexionando se achar na situación actual e engade que de todos os informantes con que traballou «ningún empregou espontaneamente un infinitivo conxugado».

²³ Véxase, neste sentido, o exposto en Freixeiro Mato (2000: 387-404), traballo en que, xunto a outros datos de interese (ámbitos de uso, relación co futuro do subxuntivo, rendibilidade estilística etc.), se ofrecen unhas pautas para regraren a súa utilización.

3.5.2. O uso da perífrase temporal *ir + infinitivo* / *ir a + infinitivo*

No galego contemporáneo existe a construción perifrástica temporal de futuridade *ir a + infinitivo* e corresponde, en xeral, a unha perífrase que ten un grande uso na lingua moderna, chegando mesmo a superar a frecuencia de utilización do futuro do indicativo. Mais a interferencia do español fixo posíbel tamén a aparición dun *a* como elemento de relación, tanto na lingua escrita anterior ao actual período de estandarización do idioma como na lingua falada; convén notarmos que tal españolismo estaba plenamente instalado na lingua decimonónica, onde alterna coa construción autóctona, conforme se pode ler en Freixeiro Mato / Sanmartín Rei / Sánchez Rei (2005: 518-519).

As gravacións recollen este estado da lingua no tocante á construción perifrástica nos seguintes termos: a forma galega aparece en xeral na xente de idade e a influenciada pola española se documenta frecuentemente na fala da mocidade, sen faltaren algunhas persoas que, tendo unha idade intermediaria, documentan as dúas construcións, cal acontece con C2. C1, por súa vez, utiliza nalgunha ocasión a perífrase española (*vas a querer*). Eis algúns casos:

- a) *ir + infinitivo*: *vai ser auga* (C1), *como iba ser* (C1), *non quería ir dormir* (C1), *vouche facer un cantar* (C1), *ibamolas comer* (C1), *ibamos levar as maletas* (C2), *iban mallar* (C2), *vamos botar unha casola* (C4) etc.
- b) *ir a + infinitivo*: *ibamos a buscar serrín* (C2), *funa a buscar* (C3), *deulle por ir a pescar* (C3), *iba cada día a pescar* (C3), *iba el a sacar moitas fotos* (C3), *a mai iba a traballar a Suecia* (C3) etc.

3.6. A INFLUENCIA DO GALEGO ESTÁNDAR NAS XERACIÓNS NOVAS E A VONTADE DE USAREN UNHA LINGUA ENXEBRE

Até o de agora, puidemos constatar como a lingua das persoas de pouca idade reflectida nas gravacións con que traballamos proporciona informacións á volta dun maior grao de españolización, en xeral, se comparada co galego das persoas idosas. No entanto, sendo isto unha realidade doada e mesmo desesperanzadoramente constatábel, é igualmente certo que nin todos os datos que extraemos dese confronto de gravacións teñen de ser forzosamente negativos. Entre a xente nova pode detectarse tamén o influxo da variedade padrón, que, se ben que timidamente, transparece nalgunha ocasión. Cursaren estudos de/ en galego fixo as raparigas e os rapaces teren unha oportunidade no ensino para aprenderen a lingua estándar que non tiveron os seus maiores, en moitos casos analfabetos no seu propio idioma e en non menos casos cunha notábel cantidade de prexuízos. A este respecto, a incorporación da materia de lingua galega ao curso 1979-1980 vai supor, conforme Monteagudo / Bouzada Fernández (2002: 163), un verdadeiro «punto de inflexión» ao abrir a posibilidade de a xente cursar estudos de galego e a mudar unha situación que proscibía o idioma do ensino.

Así, dado que a lingua estivo ausente dos liceos, escolas e centros de ensino, nin en C1 nin en C4 nin en C6 se advirten influencias lingüísticas que sexan identificábeis coa norma estándar, até o extremo de afirmar, como fixo a informante da primeira gravación, que ela non sabía falar galego. Polo contrario, a gravación que nós identificamos como C2 ofrece algúns datos dignos de nota; nela, en que fala un mestre, aparecen formas como *nai* (aínda que o normal na zona de Cedeira é *mai*), *avó* (cando un pouco máis abaixo imos escoitalrle o españolismo **abuelo*), *por exemplo* (embora o habitual en rexistros populares ou coloquiais sexa a expresión tirada directamente do español), *coello* (cando o propio informante afirma que en Cedeira só se utiliza **conexo*) etc. Nesta mesma gravación insinúase indirectamente a vontade de empregar unha modalidade de lingua culta o máis auténtica posíbel, pois o informante emprega, nalgunha ocasión, o pseudogaleguismo de grande uso literario **brilar*; a isto habería que adicionar que esta persoa posúe unha forte consciencia lingüística do que é admisíbel en galego e daquilo que non o é, cando menos no referente á variedade utilizada na área cedeiresa.

Por súa vez, en C3, soporte magnético en que falan dúas raparigas, aparece igualmente datos que apuntan cara á influencia do estándar: formas como *galego*, *castelán*, a raíz *estiv-* (cando as outras gravacións que temos procedentes de Cedeira recollen unicamente *estuv-*, *sair* (aínda que se documente tamén en C3 o españolismo **salir*) ou *coñecer* (xunto a **conocer*, verbo asemade rexistrado) atestan esas beliscadelas da variedade padrón. Tamén C7 permite acharmos formas como *galego* ou *castelán* xunto a españolismos como **lógico*, **legionario* etc. As autocorreccións tamén están presentes, de xeito que unha expresión como a **A noite de San Juan* é modificada para *A noite de San Xoán*, o pronome **nadie* é substituído a seguir por *ninguén*, o verbo **pelizcar* é mudado por *beliscar* etc. As autocorreccións lingüísticas corresponden a unha situación común a máis persoas que foron entrevistadas para posteriormente ser elaborado algún tipo de estudo lingüístico, como é o caso de Kabatek (2000: 116), autor que pondera que no conflito «entre dúas linguas, os fenómenos de corrección ofrecen unha imaxe da lingua-fonte de interferencia e da lingua-meta do texto», logo sinalando que a «forma de corrección máis frecuente nas entrevistas é a substitución de formas castelás por formas galegas».

Modernamente, tense constancia da existencia de máis casos desta índole na Galiza e así poden detectarse outros exemplos que din respecto a como a norma padrón vai chegando ás xeracións máis novas ou máis comprometidas coa lingua. Unha desas fenomenoloxías vénnos dada a través dos pronomes demostrativos e do galego falado na comarca de Santiago de Compostela. Durante as recentes décadas de 70, 80 e 90 do pasado século foron desbotándose progresivamente na lingua escrita as formas dialectais lucuaurienses *iste*, *ise*, *aquil* etc., que, por resultaren marcadas cun plus de diferencialismo, gozaron dunha rendíbel utilización literaria, conforme apuntou Carballo Calero (1979: 197) e segundo xa expuxemos noutro lugar (Sánchez Rei 2002: 111-165); ao mesmo tempo, foi concedéndose unha especial prioridade ao modelo que identifica no radical a forma invariábel *este*, *esta* e *isto*. Neste sentido, paga a pena citarmos o seguinte excerto, proveniente de Dubert García (1999: 116), en que se deixa constancia do uso das formas estándares na lingua oral compostelá:

Pero o galego estándar comeza xa a sobreporse como variedade teito e a pasar formas ó galego popular de Santiago a través de fenómenos de variación lingüística. Esta penetración do galego estándar é posible seguila na morfoloxía dos demostrativos, pois no masculino indeterminado observamos que algúns informantes alternan a propiedade INDET simplemente a través da terminación /o/ (a vía que lles corresponde dada a situación xeográfica de Santiago [...]) coas hipercaracterizadas, que expresan a propiedade INDET ademais de coa terminación /o/ coa elevación da vocal radical a /i/.

Convén subliñarmos, con todo, que a influencia da lingua padrón, polo menos nos demostrativos da fala coloquial de Santiago de Compostela, non é significativamente notábel, pois o propio autor (Dubert García 1999: 118), describindo os índices de aparecemento, declara que «son moi baixos» en relación ás propias persoas informantes (en sete ocasións) e tamén a respecto doutras persoas informantes (unicamente se documentan en dous e ambas as persoas teñen pouca idade).

3.7. IDADE, TABÚS E EUFEMISMOS

É moito coñecida a hipótese dos lingüistas norteamericanos Sapir e Whorf, desenvolvida a partir da década de 30, segundo a cal sería ilusorio imaxinarmos unha lingua como un simple sistema de comunicación ou de transmisión de ideas, pois é con frecuencia atribuído ao idioma a responsabilidade de as configurar. Do mesmo modo, o mundo sensíbel e o pensamento fican subordinados á lingua de maneira que esta é capaz de se comportar como un filtro que os enforma; en harmonía con tal postulado, falantes con códigos lingüísticos diferentes terían as súas respectivas interpretacións daquilo que os rodease ou que estivese presente, dun ou doutro modo, na súa vida diaria normal. A antítese deste punto de vista sería aquela que defende que a cultura e o pensamento dun pobo transparecen na lingua empregada por este, de aí as necesidades culturais non determinaren a estrutura do idioma; en consonancia con este parecer, Hudson (1981: 115) afirma que son as ideas as que perfilan a linguaxe máis do que no suposto caso inverso, en canto que se delimita o universo conforme as liñas tracexadas pola natureza e polas nosas necesidades comunicativas e cognoscitivas antes do que pola lingua.

Sexa como for, unha estreita relación entre a sociedade, a cultura, a linguaxe e, tamén, a idade pode inferirse a confrontarmos algúns exemplos, como é a existencia de *tabús*, que se definen por seren aquelas palabras que se evitan conscientemente porque as normas da comunidade así o exixen ou recomendan. En consecuencia, dado que algúns termos se non poden mencionar, recórrese a un *eufemismo* para solucionar o conflito entre as regras tácitas ou explícitas do colectivo humano e a lingua e as necesidades comunicativas; o emprego de formas e paráfrases eufemísticas é capaz de se acrecentar non unicamente ao que ficar interdito nunha sociedade, mais tamén a outros ámbitos e campos en que a utilización das palabras orixinais pode ferir algún tipo de sensibilidade ou resultar agresiva dun modo ou doutro. A partir de aquí aparecen interesantes perspectivas de análise do punto de vista lingüístico, porque os recursos que se poñen en práctica

para evitar empregar esas palabras repercuten, directamente, no propio idioma. Como sinala Ullman (1987: 426), o tabú

é de importancia vital para o lingüista porque impoñe una prohibición non só sobre certas persoas, animais ou cousas, mas tamén sobre os seus nomes. Na maioría dos casos, embora non en todos, a palabra *tabu* será abandonada e introducir-se-á un substituto inofensivo, un *eufemismo* para preencher a fenda. Isto acarretará moitas veces un ajustamento no significado do substituto, e, deste modo, o tabu é una causa importante de mudanzas semánticas.

Un exemplo de tabú e eufemismo témolo no linguaxar dos mariñeiros da Europa occidental, en que parece estar moito estendido evitaren falar do *raposo*, e é así que os traballadores do mar da Galiza, por exemplo, prefiren utilizar, unha vez dentro da embarcación, voces como *fillo do demo*, *trasgo*, *señor*, *Pedro das galiñas*, *ladrón das pitas* etc. (Montero 1981: 150-153). Outros elementos lingüísticos que as diversas comunidades costuman reprobar canto ao uso fan referencia ao mundo relixioso ou supersticioso (hai sociedades que non poden, por exemplo, nomear as súas deidades), ás relacións sexuais ou a algunhas actividades e doenzas que xiran ao seu redor (referirse á sífile como *o mal dos mariñeiros*, *o mal frances*, *o mal español*, *o mal da vida* etc.), a certos animais que son considerados malignos ou presaxios negativos (o *sapo*, a *serpente*, o *lobo* ou o xa citado *raposo* etc.), aos efectos do álcool (*ter un copo*, *estar alegre* etc.), ás partes do corpo (o feito de falar de órganos sexuais usando formas como *as partes*, *as súas partes*, *as partes baixas* etc.), ás necesidades escatolóxicas (*ir á casa / ao cuarto de baño*, *ir ver un amigo* etc.) etc.

Un dos recursos máis empregados para evitar a utilización das palabras que se consideran inapropiadas é o xogo eufemístico en que se usan os pronomes, isto é, elementos gramaticais. En harmonía con Montero (1981: 80), as unidades lexicais que denotan directamente necesidades fisiolóxicas e relacións sexuais, poñamos por caso, son, non raro, substituídas por pronomes persoais, demostrativos e indefinidos, e pensamos que tal proceso de substitución ten a ver coa propia natureza semántica das formas pronominais. O realmente interesante, con todo, radica non tanto nos contextos en que poden ser empregados os pronomes como na frecuencia con que aparecen con tales responsabilidades semánticas, circunstancia que os converte en recorrentes e expresivas axudas para desbotaren a mención directa das palabras rexeitadas.

A xente de idade, presumiblemente representada nos exemplos que imos expor a seguir polas cantadeiras anónimas tradicionais, soubo tirar rendemento aos elementos pronominais para omitir, nun propositado xogo de reprobamento, a utilización das unidades lexicais ‘politicamente incorrectas’. Así se observa nestes versos, en que no clítico de acusativo transparece o desexo de unión sexual:

11. (a) *Eu pidinllo a unha nena,
qu' é do val de Viveiro
(PGA II, 391)*
- (b) *si queres, ben pode ser,
eu botarcho unha noite
e teu pai non o saber
(PGA II, 402)*

Esta mesma modalidade lírica fornécenos máis mostras en que outra vez o pronome átono de acusativo se emprega para se non ter de utilizar un termo considerado inapropiado, como o hime, infeliz símbolo, noutrora, das virtudes humanas da muller; os exemplos que seguen, así como os anteriores, están tirados de Sánchez Rei (2006: 89):

12. (a) *Eu pidinllo a unha nena,
ela díxome que si;
pregunteill' onde o tiña
(PGA II, 398)*
- (b) *¿Para que mo prometiche,
si non mo habías de dar?
(PGA II, 398-399)*
- (c) *Eu pidinllo a unha nena
entr' os pés do tear; eu pidinllo, ela diumo:
nunca **outro** chegue a dar
(PGA II, 404)*

En ocasións, bótase man doutro substantivo distinto, mais pronomes, neste caso demostrativos, continúan a rexistrarse na FN, tal como se aprecia na seguinte cantiga tradicional, en que, na boca dun presunto galán, se emprega a secuencia *ese mal* para facer referencia a algo que ten que ver co mundo das relacións erótico-amorosas:

13. *Marica, teu pai querendo
e tua nai non ch' o privando
eu seréi teu ceruxano
d' **ese mal** que estás pasando
(CPG, I 168-169)*

A metáfora volta a estar igualmente en uso para evitar as palabras socialmente non recomendábeis, como tamén voltan a estar presentes os pronomes demostrativos nas FFNN

respectivas. Así se encontra nos versos populares que se expoñen a seguir, en que *ese valado* é equivalente ao órgano sexual masculino:

14. *Si me tiras e me dás
co-as pedras dese valado,
si me tiras e me dás
tes que pagar o derramo
(CPG II, 261)*

Chegados a esta altura, non parece inacaído formularmos a pregunta de se a xente nova continúa a servir como exemplo da vixencia de determinados tabús e dos seus correspondentes eufemismos. A resposta, inicialmente, non resulta fácil de a procurarmos, xa que temos que as transformacións sociais a que xa fixemos referencia con anterioridade mudaron notabelmente a cultura tradicional, os medios de produción, as relacións entre os membros das comunidades rurais etc. Subsecuentemente, é lóxico presupormos que unha vez esmorecente ou definitivamente morta esa realidade sociocultural, que foi a que xerou eses tabús, a nova situación implique unha redución drástica da existencia de determinadas prohibicións vocabulares. Na Galiza actual, máis urbana, afastada da cultura xeracional tradicional, pódese falar das relacións eróticas, das necesidades fisiolóxicas ou das crenzas e supersticións sen necesidade de seren utilizados vocábulos ‘politicamente correctos’ ou ‘aceptados socialmente’. Wardhaugh (1992: 273), a falar acerca dos tabús e eufemismos, cuestiona se, na actualidade, son verdadeiramente útiles ou se, polo contrario, son vestixios de épocas e referentes socioculturais do pasado.

4. CABO

Partindo da base de que todos os sistemas lingüísticos presentan o fenómeno da variación, o que os fai mudaren do punto de vista rexional, dunha perspectiva, cronolóxica, dun punto de vista contextual etc., existe un tipo de variacionismo que se centra na diferenciación detectada entre a fala das persoas de certa idade e a fala da mocidade, sempre se podendo, como resulta obvio, establecer varios grupos con que se facer o confronto. O caso do galego non resulta unha excepción a esta tipoloxía de variabilidade lingüística, pois, con certeza, tanto os estudos especializados canto as gravacións manexadas por nós que pretenderon ilustrar o antecitado variacionismo exemplifican con clareza tipoloxía de mudanza gramatical: a fala das mozas e dos mozos non é totalmente coincidente coa correspondente da xente idosa, e isto pode verificarse no aspecto fónico, morfosintáctico, semántico-lexical ou pragmático do idioma.

Unha vez constatado este fenómeno, común, como dixemos, a outras linguas, xorden algunhas cuestións a que non podemos deixar de facer referencia e que se relacionan moito estreitamente con tal circunstancia. En primeiro lugar, que a mocidade e a xente

vella presenten trazos lingüísticos nin sempre idénticos debe ser perspectivado, polo menos en certa medida, desde as grandes transformacións que sufriu a sociedade galega nos últimos tempos, que influíron ou que se deixaron notar, segundo era de esperar, tamén na lingua; o desaparecemento de certas profesións ou oficios, a mudanza nos medios seculares de produción, o ocaso do mundo rural-tradicional e a maior relevancia das cidades etc. tiveron como consecuencia que o galego das vellas e dos vellos pertencentes a ese mundo esmorecente se perciba como distinto ao empregado polas xeracións da mocidade cidadina. A documentación de tabús e de eufemismos, un aspecto estreitamente vinculado á interrelación entre a cultura e a linguaxe, serve aquí como máis un acaído exemplo, pois, en tanto que fenómenos culturais en continua mudanza, os tabús e as súas substitucións, lexicais ou gramaticais, exprimen adecuadamente esas transformacións sociais desenvolvidas na Galiza.

En segundo lugar, sabermos como é a lingua utilizada pola xente nova permite intuírmos, certamente con todas as cautelas necesarias, por onde se orienta a evolución lingüística do galego no sentido de sermos capaces de comprobarmos como determinadas características lingüísticas parecen posuír escasas hipóteses de sobrevivencia a termos en conta que son pouco ou nada empregadas pola mocidade. Eses mesmos trazos, contrastivamente, poden documentarse nas variedades da xente idosa, e é moito probábel que desaparezan con esta se non foren recuperados ou potenciados para a lingua estándar moderna: estamos a falar de casuísticas como o infinitivo flexionado, a próclise con formas verbas amodotemporais, a correcta distinción entre reflexivas directas ou indirectas etc.

E finalmente, en relación directa con isto último, non podemos deixar de lado como terceira cuestión que unha grande cantidade de exemplos de variacionismo que se constata hodiernamente no galego apunta como orixe o español, lingua que parece ter sido determinante no ocaso de certas fenomenoloxías gramaticais ou incluso no avance doutras: pensemos, dentro daquelas, no que aconteceu coa interpolación pronominal, co infinitivo flexionado, co futuro do subxuntivo etc., e reparemos tamén, dentro das outras, no grande uso que ten hoxe en día a preposición *a* como introdutora do CD, na proliferación nas capas de neofalantes de reflexivas indirectas etc. Obviamente, non foi o español o motor que norteou todos os fenómenos de evolución verificados no galego e sería rebeirada de máis a opción de lle atribuírmos esas casuísticas evolutivas, mais resistímonos a pensar, para os casos comentados nestas páxinas, que o triunfo de certas solucións no galego moderno ficou á marxe dese influxo.

Quixemos, por tanto, facer unha chamada de atención sobre a deriva da lingua e sobre os camiños que está a percorrer, tendo en conta para isto as características da fala da mocidade. A través desta puidemos constatar como a perda de trazos lingüísticamente xenuínos é notábel e como, ao mesmo tempo, esas mesmas características son suplantadas por influencia alleas, que, nalgúns casos, acabaron por se converteren nas construcións preferidas polo uso actual. Preguntémonos nós e preguntemos tamén ao ástrago en que vive o galego se non pagaría a pena recuperarmos ou potenciarmos ese conxunto de

fenomenoloxías gramaticais, capaces de dotaren a lingua dunha maior riqueza expresiva e de a caracterizaren mediante os seus trazos xenuínos. A resposta a esta cuestión vai incidir, como resulta evidente, ou ben nunha maior autoctonía lingüística, enlazando o galego coa súa tradición e coa súa deriva histórica chamada portugués, ou ben, contrastivamente, nunha aproximación totalmente gratuíta ao idioma que orientou esas mudanzas, correndo o risco de se confundir consigo e de perder autonomía idiomática.

REFERENCIAS

- Álvarez, R. (2005): «A definición dun estándar sintáctico: problemas, cautelas, límites», en Álvarez, R. / Monteagudo, H. (eds.), *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego*: 359-376 (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega).
- Álvarez, R. / Monteagudo, H. (eds.) (2005): *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego* (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega).
- Álvarez, R. / Xove, X. (2002): *Gramática da lingua galega* (Vigo: Galaxia).
- Bagno, M. (2006) [1999]: *Preconceito Lingüístico. O que é, como se faz* (São Paulo: Loyola).
- Bagno, M. / Sttubs, M. / Gagné, G. (2005) [2002]: *Língua Materna. Letramento, variação e ensino* (São Paulo: Parábola).
- Campuzano, R. (2004) [reproducción facsimilada da edición de 1851]: *Orijen, usos y costumbres de los jitanos, y diccionario de su dialecto. Con las voces equivalentes del castellano y sus definiciones* (Valencia: Librerías París-Valencia).
- Carballo Calero, C. (1979) [1966]: *Gramática elemental del gallego común* (Vigo: Galaxia).
- Chambers, J. K. / Trudgill, P. (1994): *La dialectología* (Barcelona: Visor Libros).
- Cidrás Escáneo, F. A. (1991): «As construcións pronominais en galego. Proposta de clasificación e caracterización», en Brea, M. / Fernández Rei, F. (eds.), *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Vol. I: 101-125 (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- CO = Blanco, D. (ed.) (2001): José Casal Lois, *Colección de Cantares Gallegos* (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega).
- Costa Casas, X. X. / González Refoxo, M. A. / Morán Fraga, C. C / Rábade Castiñeira, X. (1988): *Nova gramática para a aprendizaxe da lingua* (A Coruña: Vía Láctea).
- CPG = Pérez Ballesteros, J. (ed.) (1979) [reproducción facsimilada da edición de 1885-1986]: *Cancionero popular gallego y en particular de la provincia de la Coruña por José Pérez Ballesteros. Con un prólogo del ilustre mitógrafo portugués Theóphilo Braga*. 3 vols. (Madrid: Akal).

- Dubert García, F. (1999): *Aspectos do galego de Santiago de Compostela*. Anexo 44 de *Verba* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- Faraco, C. A. (2005): *Lingüística Histórica. Uma Introdução ao Estudo da História das Línguas* (São Paulo: Parábola).
- Feixó, X. (2001): *As normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega* (Vigo: Edicións Do Cumio).
- Fernández Rei, E. (2005): «O estándar prosódico», en Álvarez, R. / Monteagudo, H. (eds.): *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego*: 97-125 (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega).
- Fernández Rei, F. (1991) [1990]: *Dialectoloxía da lingua galega* (Vigo: Xerais).
- Fonseca, F. I. (1996): «Deixis e pragmática lingüística», en Faria, I. Hub / Pedro, E. Ribeiro / Duarte, I. / Gouveia, C. A. M. (orgs.), *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*: 429-445 (Lisboa: Caminho).
- Freixeiro Mato, X. R. (1998): *Gramática da lingua galega*. Vol. I. *Fonética e Fonoloxía* (Vigo: A Nosa Terra).
- Freixeiro Mato, X. R. (2000): *Gramática da lingua galega*. Vol. II. *Morfosintaxe* (Vigo: A Nosa Terra).
- Freixeiro Mato, X. R. / Sánchez Rei, X. M. / Sanmartín Rei, G. (2005): *A lingua literaria galega no século XIX* (A Coruña: Universidade da Coruña).
- García de Diego, V. (1984) [reprodución facsimilada da edición de 1909]: *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética-Morfología)*. Anexo 23 de *Verba* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- García Negro, M. P. (2000): *Direitos lingüísticos e control político* (Santiago de Compostela: Laivento).
- Garmadi, J. (1983): *Introdução à Sociolingüística* (Lisboa: Publicações Dom Quixote).
- González Seoane, E. (1994): «Variedade e empobrecemento do léxico», *Cadernos de Lingua*, 10: 89-102.
- Graña Núñez (1990): «O léxico patrimonial galego: algúns aspectos do seu empobrecemento», *Cadernos de Lingua*, 2: 47-58.
- Hudson, R. A. (1981): *La sociolingüística* (Barcelona: Anagrama).
- ILG [Instituto da Lingua Galega] (1995): *Atlas Lingüístico Galego*. Vol. II. *Morfoloxía non verbal* (A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza).
- Jiménez, A. (1997) [reprodución facsimilada da edición de 1851]: *Vocabulario del dialecto gitano, con cerca de 3000 palabras y una relación exacta del carácter, procedencia, usos, costumbre, modo de vivir de esta jente en la mayor parte de las provincias de España, celebridad en las fiestas, nombres y apellidos más usuales, fisionomía y cuantos antecedentes se pueden tener de ellos, con varios rezos, cuentos, fábulas, versos, brindis, parte de la doctrina cristiana y ordenanza militar* (Valencia: Librerías París-Valencia).
- Kabatek, J. (1991): «Interferencias entre galego e castelán, problemas do galego estándar», *Cadernos de Lingua*, 4: 39-48.

- Kabatek, J. (2000): *Os falantes como lingüistas. Tradición, innovación e interferencia no galego actual* (Vigo: Xerais).
- Labov, W. (1972): *Sociolinguistics Patterns* (Filadelfia: University of Pennsylvania Press).
- Leite, Y. / Callou, D. (2004) [2002]: *Como Falam os Brasileiros* (Rio de Janeiro: Jorge Zahar).
- Lugrís Freire, M. (1931) [1922]: *Gramática do idioma galego* (A Cruña: Imprenta Moret).
- Milroy, L. (1987): *Language and Social Networks* (Oxford: Basil Blackwell).
- Mollica, M. C. / Braga, M. L. (orgs.): *Introdução à Sociolingüística. O tratamento da Variação* (São Paulo: Contexto).
- Monteagudo, H. / Bouzada Fernández, X. M. (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000)*. Vol. I. *Política lingüística: análise e perspectivas* (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega).
- Montero, E. (1981): *El eufemismo en Galicia (Su comparación con otras áreas romances)*. Anexo 17 de *Verba* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- Naro, A. Julius (2003): «O dinamismo das línguas», en Mollica, M. C. / Braga, M. L. (orgs.), *Introdução à Sociolingüística. O tratamento da Variação*: 43-50 (São Paulo: Contexto).
- Paiva, M. da C. de / Duarte, M. E. Lamoglia (2003): «Mudança linguística: observações em tempo real», en Mollica, M. C. / Braga, M. L. (orgs.), *Introdução à Sociolingüística. O tratamento da Variação*: 179-191 (São Paulo: Contexto).
- PGA = Blanco, D. (ed.) (1992): *A poesía popular en Galicia. 1745-1885. Recopilación, estudio e edición crítica*. 2 vols. (Vigo: Xerais).
- Posner, R. (1998): *Las lenguas romances* (Madrid: Cátedra).
- Ramallo, F. (2000): «Pragmática», en Ramallo, F. / Rei-Doval, G. / Rodríguez Yáñez, X. P. (eds.), *Manual de Ciencias da Linguaxe*: 443-512 (Vigo: Xerais).
- Regueira, X. L. (2005): «Estándar oral», en Álvarez, R. / Monteagudo, H. (eds.): *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego*: 69-95 (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega).
- Saco Arce, J. A. (1868): *Gramática gallega* (Lugo: Imprenta de Soto Freire).
- Sánchez Rei, X. M. (1999): *Se o vós por ben teverdes. A interpolación pronominal en galego* (Santiago de Compostela: Laiovento).
- Sánchez Rei, X. M. (2002): *Os pronomes demostrativos: do latín ao galego contemporáneo*. Monografía 1 da *Revista Galega de Filoloxía* (A Coruña: Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística da Universidade da Coruña).
- Sánchez Rei, X. M. (2006): *A lingua galega no cancionero de Pérez Ballesteros* (Santiago de Compostela: Laiovento).
- Silva, G. Machline de Oliveira e (2003): «Coleta de dados», en Mollica, M. C. / Braga, M. L. (orgs.), *Introdução à Sociolingüística. O tratamento da Variação*: 117-133 (São Paulo: Contexto).
- Tusón, J. (1985) [1980]: *Teorías gramaticales y análisis sintáctico* (Barcelona: Teide).

- Ullmann, S. (1987) [s.d.]: *Semântica. Uma Introdução à Ciência do Significado* (Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian).
- Vázquez Corredoira, F. (1998): *A Construção da Língua Portuguesa frente ao Castelhana. O Galego como Exemplo a Contrario* (Santiago de Compostela: Laiovento).
- Vilela, M. (1992): *Gramática de Valências. Teoria e Aplicação* (Coimbra: Livraria Almedina).
- Vilela, M. (1999) [1995]: *Gramática da Língua Portuguesa* (Coimbra: Livraria Almedina).
- Votre, S. Josué (2003): «Relevância da variável escolaridade», en Mollica, M. C. / Braga, M. L. (orgs.), *Introdução à Sociolingüística. O tratamento da Variação*: 51-57 (São Paulo: Contexto).
- Wardhaugh, R. (1992): *Introducción á sociolingüística* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).